

معرفی جایگاه علمی مجله آشورشناسی و باستان‌شناسی آسیا

سجاد علی‌بیگی

باستان‌شناس و عضو هیئت علمی دانشگاه رازی کرمانشاه

ki-pe-li-a t-za-t-sa

سجاد علی‌بیگی

استادان و همکاران دانشمند و برجسته‌ای در این ویژه‌نامه درباره موضوع رمزگشایی خط «عیلامی خطی» که توسط دکتر فرانسوا دوسه و با مشارکت و همکاری کامبیز طبیب‌زاده، متیو کروان، ژان پیتر باسلو و جیانی مارکزی که در مجله آشورشناسی مذکور منتشر شده است، قلم زده‌اند. از این رو من در این یادداشت کوتاه از دریچه دیگری به موضوع نگاه کردم و آن، اهمیت و جایگاه علمی مجله‌ای است که مقاله مدنظر در آن منتشر شده است.

مجله Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie (ZA) ریشه‌دار، شناخته‌شده و معتبر در زمینه مطالعات آشورشناسی و ایلام است که از سال ۱۸۸۶، هر ساله در دو شماره از سوی دانشگاه مونیخ در آلمان منتشر می‌شود. در این نشریه علمی که زمینه انتشار آن پژوهش‌های مرتبط با آشورشناسی، باستان‌شناسی غرب آسیا، تاریخ هنر و ایلام از هزاره چهارم تا هزاره نخست پیش از میلاد است، مقالات دانشمندان و پژوهشگران سرشناس و نامداری منتشر شده و سال‌هاست در میان متخصصان این حوزه به‌عنوان برجسته‌ترین نشریه علمی، به‌ویژه در زمینه مطالعات حوزه آشورشناسی و ایلام شناخته می‌شود. انتشار مقاله در این مجله، با حضور داوران برجسته دنیا و ارزیابی‌های دقیق و استادانه آنها کاری بس سترگ و ارزشمند است. به استناد فهرست مقالات این مجله از قدیم‌ترین ایام تاکنون، مجله آشورشناسی همواره مجله‌ای باکیفیت، با مقالات ناب و خواندنی بوده است. ارجاعات فراوان به مقالات منتشرشده در این مجله نشان می‌دهد که نمی‌توان مقاله‌ای در زمینه آشورشناسی یا ایلام نوشت، اما از مراجعه به این مجله بی‌نیاز بود. نگاهی با بیش از یک قرن انتشار این مجله نشان می‌دهد که ZA تقریباً هیچ‌گاه مقالات کم‌مایه یا با وجاهت علمی اندک را در هیچ‌یک از شماره‌هایش منتشر نکرده و از همین رو مجله علمی آشورشناسی به‌عنوان یکی از مجلات علمی پیش‌رو، سرآمد انتشارات در زمینه آشورشناسی و ایلام است. سردبیر سرشناس مجله، پرفسور والتر سالابگر، استاد برجسته آشورشناسی دانشگاه مونیخ، با همکاری دانشمندان بزرگ دیگری همچون پرفسور گرانت فریم (استاد دانشگاه پنسیلوانیا)، دکتر آلیس موتون (مرکز ملی مطالعات علمی فرانسه) و پرفسور ادلهد اوتو (استاد دانشگاه مونیخ) همواره با نگاه دقیق و تیزبینانه خود و سنجش و گزینش بهترین مقاله‌های دریافتی، ZA را به مرجع بی‌بدیل مطالعات مرتبط با آشورشناسی و ایلام تبدیل کرده‌اند و اعتبار این مجله را با بیش از ۱۳۰ سابقه در بالاترین حد خود نگه داشته‌اند؛ به‌طوری که انتشار مقاله در این مجله، برای هر پژوهشگری افتخاری ماندگار به حساب می‌آید.

به‌راستی اگر دستاورد این پژوهش در زمینه علمی و تخصصی بسیار مهم نبود، با وجود داورانی همچون پرفسور پیوتر استاینکلر، پرفسور پیوتر مایکولفسکی و سردبیران

۳- گفتیم که نشانه‌های روی جعبه گلی نشان‌دهنده تعداد علامت‌های داخل جعبه بودند. در مرحله بعد، یعنی اواخر هزاره چهارم، مردم دریافتند که به‌جای گذاشتن علامت‌ها در داخل جعبه، صرفاً با فشار دادن علامت‌ها روی یک تکه گل مستطیل شکل، قادر به شمارش خواهند بود. با این ابداع، اولین نمونه لوح گلی به وجود آمد که لوح شمارشی نامیده می‌شود (Numerical tablets or Impressed tablets).

۴- ابداع بعدی انسان در همان زمان (اواخر هزاره چهارم) تصویرنگاری است؛ یعنی به‌جای فشار دادن علامت روی قطعه گلی، قلمی از جنس نی به دست گرفته و تصویر علامت را نقش کردند. با ابداع تصویرنگاری، علاوه بر عدد و نوع کالا، اطلاعات دیگری هم ثبت شد؛ مانند اسامی افراد دخیل در معامله. این دوره را دوره ابتدایی خط میخی می‌نامیم. در دوره ابتدایی خط میخی نزدیک به هزار و ۲۰۰ نشانه برای نگارش به کار می‌رود. خانم شمانت بسرات معتقد است نشانه‌های این دوره در واقع تصویر علامت‌های پیچیده هستند؛ یعنی علامت‌های سه‌بعدی به نشانه‌های دوبعدی تبدیل شدند. برخی دیگر از محققان معتقدند نظام نشانه‌های ابتدایی به صورت نظامی پیچیده ابداع شده (به احتمال قوی در اوروک) و تکامل علامت‌ها نبوده است. مسئله این است که شباهت میان علامت‌ها و نشانه‌های ابتدایی تنها در ۲۰ یا ۳۰ مورد قابل اثبات است و به‌هیچ‌وجه نمی‌توان ظهور هزار و ۲۰۰ نشانه را با طرح نظریه تکامل علامت به نشانه‌ها توضیح داد. به نظر می‌رسد مبدع یا مبدعان نظام نشانه‌های ابتدایی، تنها در موارد محدودی از علامت‌ها الهام گرفته‌اند و تصویر آنها را به نشانه تبدیل کرده‌اند. پس تصویرنگاری یعنی شباهت میان نشانه و شیء در عالم خارج. مثلاً نشانه گاو، شبیه سر گاو است یا نشانه رودخانه شبیه دو خط موازی منحنی.

متون خط میخی ابتدایی و عیلامی ابتدایی

قدیمی‌ترین گزارش‌های مکتوب از بین‌النهرین، ثبت جدول، مانند معاملات و صورت‌داری است (فهرست‌ها)؛ شامل اعداد (به‌طور تصویری) و به‌طور فزاینده، اسامی خاص و واژگان برای اقلام طبیعی و مصنوعی و توصیف حالت‌ها (یعنی استفاده از فعل در جمله). در حدود پنج هزار از این اسناد اداری در شهر اوروک در جنوب بین‌النهرین کشف شده‌اند. تاریخ این اسناد مربوط به اواخر هزاره چهارم است (۳۲۰۰ تا ۳۰۰۰). این دوره از نظر باستان‌شناسی اوروک ۴ و اوروک ۳ نامیده می‌شود. لایه‌ها به ترتیب حفاری شماره‌گذاری شده‌اند؛ پس لایه چهار از لایه سه قدیم‌تر است. درباره زبان قدیمی‌ترین گزارش‌ها میان محققان اختلاف است، ولی اکنون عموماً می‌پذیرند که این اسناد به سومری نوشته شده‌اند. و به راستی خط میخی ابتدا برای نوشتن سومری گسترش یافت. شیوه نگارش در متون اوروک «دوره ابتدایی خط میخی» نامیده می‌شود. در حفاری‌های باستان‌شناسان آلمانی در شهر اوروک، در جنوب بین‌النهرین، حدود پنج هزار لوح به دست آمده که منبع اصلی برای مطالعه دوره ابتدایی خط میخی هستند. متون اوروک جمله‌بندی ندارند و بنابراین دستور زبان آنها قابل مطالعه نیست. نشانه‌های به‌کاررفته عمدتاً چهار نوع اطلاعات را ارائه می‌کنند:

- ۱- عدد برای مشخص کردن مقدار، ۲- نوع کالای مورد شمارش مثلاً غله یا گوسفند، ۳- نام اشخاص دخیل در معامله و ۴- القاب اشخاص و حرفه ایشان. نشانه‌ها به‌طور کامل کلمه‌نگار (logogram) هستند و نظام هجانگاری (syllabic writing) هنوز ابداع نشده است. فعل در این متون نادر است و آنجا که هست، معنای آن نامعلوم است. متون عیلامی ابتدایی از سایت‌های متعدد در سراسر ایران مانند شوش، انشان و تپه سیلک پیدا شده‌اند، اما اکثریت متن‌های موجود از شوش آمده‌اند. امروز تقریباً هزار و ۶۰۰ متن عیلامی ابتدایی در دست است که حدود ۱۰هزار سطر نوشته دارند. تاریخ این متون که هنوز به‌طور کامل رمزگشایی نشده‌اند، به ۳۳۰۰ تا ۳۰۰۰ پیش از میلاد برمی‌گردد. متون عیلامی ابتدایی هنوز کاملاً رمزگشایی نشده‌اند و ارتباط آنها با عیلامی خطی یا ترسیم، با حدود ۸۰۰ سال بین این دو نظام، در حد حدس و گمان است. با این حال، برای رمزگشایی خطی «عیلامی خطی» تلاش‌های بسیاری در این سال‌ها صورت گرفته که از جمله آنها می‌توان به مطالعات والتر هینتس و استاد عبدالمجید ارفعی اشاره کرد که البته به دلیل کمبود تعداد متون، امکان رمزگشایی وجود نداشته است. اخیراً فرانسوا دوسه با مشارکت و همکاری کامبیز طبیب‌زاده، متیو کروان، ژان پیتر باسلو و جیانی مارکزی با انتشار مقاله‌ای در مجله آلمانی آشورشناسی، مدعی رمزگشایی این خط شده‌اند که مورد تأیید بسیاری از استادان برجسته همچون «مانفرد کربرنیک»، «متیو استولپر»، «پیوتر استانکلر» قرار گرفته است و این رمزگشایی پیشرفتی بزرگ در مطالعات عیلامی است و سابقه ابداع «نظام الفبایی» را به اواخر هزاره سوم در ایران می‌رساند.

پژوهشگر ارشد دانشگاه جانز هاپکینز و عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

متخصص این موضوع، امکان انتشار مقاله مورد بحث، در این مجله وزین وجود نداشت. جدای از اهمیت بالا و ماهیت فوق‌العاده این نوشته و روند علمی مقاله رمزگشایی خط عیلامی خطی، حضور پرفسور جیانی مارکزی، استاد مسلم زبان‌شناسی و آشورشناسی، در تیم نویسندگان، خود تأییدی بر ناب‌بودن و اصیل‌بودن این پژوهش است. از نظر متخصصان، تردیدی در اصلت، اهمیت و جایگاه هر نوشته‌ای که نام مارکزی را بر خود دارد، وجود ندارند.

با انتشار این مقاله در مهم‌ترین مجله آشورشناسی و ایلام‌شناسی، شکی باقی نخواهد ماند که نویسندگان مقاله با اعتماد و اطمینان به کار سترگ خود و همچنین آگاهی از مقبولیت و جایگاه مجله، این نشریه علمی را برای انتشار نتایج تحقیق ارزشمندشان انتخاب کرده‌اند. تحقیقی که به‌راستی بخش مهمی از تاریخ پوشیده در غبار روزگاران بلند این سرزمین را روشن خواهد کرد و پرتویی بر دوران تاریخی ایلام قدیم خواهد افکند. راقم این سطور، به‌عنوان یک پژوهشگر در زمینه باستان‌شناسی ایران، به توبه خود از این خدمت بزرگ قدردانی کرده و دست این دانشمندان را که برای شناخت تاریخ و تمدن ایران از جان و دل کوشیده‌اند، به گرمی می‌فشارم. باید امیدوار بود این گام مهم، آغازی برای مطالعه عمیق و دامنه‌دار تاریخ و باستان‌شناسی ایلام قدیم شود؛ گام‌هایی که ما را قادر به خواندن صفحات بیشتری از تاریخ ناخوانده تمدن کهن ایرانیان خواهد کرد.

